

SOVYET KAZAKİSTAN'INDA İSLAMA YÖNELİK BİR UYGULAMA: MİLİTAN TANRISIZLAR BİRLİĞİ*

A Practice Against Islam in the Soviet Kazakhstan: The League of Militant Atheists

Talgat ZHOLDASSULY**

Öz

Çalışmamızda 1928-1940 yılları arasında Sovyet Kazakistanı'ndaki İslam karşıtı siyasetin tarihi verilmiştir. Sovyetler Birliğinin kuruluşundan sonra laik reformlar yürütülmeye başlansa da, yaklaşık olarak ilk on yılda Müslümanlar sıkıntı yaşamamıştır. Bunda, Türkistan bölgesindeki Müslümanların desteğini kazanmak isteyen Sovyetlerin yumuşak bir politika izlemesi etkili olmuştur. Her ne kadar Sovyet Anayasası, bireye inanç özgürlüğü verse de Komünist Parti, 'din'i yok olması gereken bir şey olarak görmüştür. Ülkede 1920'li yılların ortasında din karşıtı bir teşkilat olan Militan Tanrısızlar Birliği kurulmuş ve bu teşkilat aracılığıyla din karşıtı bir propaganda yürütülmeye başlanmıştır. Komünist Parti'nin destek verdiği teşkilat, din karşıtı birkaç dergi ve gazete de yayınlanmaya başlamıştır. İzlenen politika ile 1930'lu yılların ortasında dine karşı fiili müdahaleler artmıştır. İbadethanelerin çoğu yasa dışı şekilde kapatılmış, Müslüman din adamları baskı görmüş, hatta kamplara gönderilmiş ve din karşıtı bir müze açılmıştır. İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra ise iktidarın dini siyaseti değişmiştir. Çalışmamızda Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi ile Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşiv ile Rusya'da yayınlanmış arşiv belgeleri kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Militan Tanrısızlar Birliği, Türkistan'da İslam, Sovyet Kazakistanı'nda Müslümanlar, Dine Karşı Baskı.

Abstract

In our study, the history of anti-Islamic politics in Soviet Kazakhstan at 1928-1940 was given. Although secular reforms started to be implemented after the establishment of the Soviet Union, Muslims did not experience any problems in the first ten years. The soft policy of the Soviets, who wanted to gain the support of Muslims in the Turkistan region, was effective in this. Although the Soviet Constitution gives the individual freedom of belief, the Communist Party saw "religion" as something that should be destroyed. In the middle of the 1920s, the League of Militant Atheists, an anti-religious organization, was established in the country and an anti-Islamic propaganda started. The organization, which was supported by the Communist Party of the Soviet Union, started to publish several anti-religious magazines and newspapers. With the new policy pursued, de facto interventions against religion increased in the mid-1930s. Most of the places of worship were illegally closed, Muslim clergy were oppressed, even sent to camps, and an anti-religious museum was opened. After the Second World War began, the religious policy of the Soviet government changed. In our study, the Central State Archive of the Republic of Kazakhstan and the Presidential Archive of the Republic of Kazakhstan, as well as archive documents published in Russia were used as sources.

Keywords: Soviet Union, The League of Militant Atheists, Islam in Turkistan, Muslims in Soviet Kazakhstan, Oppression Against Religion

* Geliş Tarihi: 17.04.2020, Kabul Tarihi: 16.08.2020. DOI: 10.34189/hbv.96.024

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, zholdassuly2018@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0976-6075>

1. Giriş

Rus Çarlığı, 1917 yılında iki ihtilalle sarsılmış ve yerini Bolşevik yönetime bırakmıştır (Benhür, 2018: 126-128). 30 Aralık 1922 tarihinde ise Sovyetler Birliği resmen kurulmuştur (Benhür, 2014: 87). Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında ülkedeki Müslümanların durumu genel olarak iyi bir seyir izlemiştir. Komünist “ideoloji” dine aykırı olsa bile, yaşanan iç savaş yıllarında ve sonrasında müslümanlara karşı ılımlı bir siyaset yürütmüştür. Bunda dönemin konjonktürü gereği Sovyetlerin, Müslümanların desteğine ihtiyaç duyması etkili olmuş ve bu ılımlı politika yaklaşık on yıl sürmüştür. Sovyet iktidarının güçlenmeye başlamasıyla söz konusu politika da değişmeye başlamıştır. Dini, devlet hayatından uzaklaştırmak için yapılan hazırlıklar sonrası propaganda örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Yeni bir Sovyet insanı tipi ve kültürü oluşturmayı amaçlayan Sovyetler, bu yolda dini büyük bir engel olarak kabul etmiştir.

Çalışmamızda Sovyetlerin, Kazakistan'da 1929-1941 yılları arasında uyguladığı din karşıtı politika, bu politikayı uygulayan örgütlerin çalışmaları ve dini hedef alan faaliyetleri ortaya koyulacaktır. Söz konusu dönemde, Sovyetler Birliği'nde dine karşı oldukça şiddetli uygulamalar yaşanmıştır. Din karşıtı basın faaliyetlerinin oldukça yoğunlaştığı dönemde ilgili teşkilata, devlet ile parti tarafından her yönden destek verilmiştir. İslamiyet de dâhil olmak üzere dinlere karşı, parti ve devlet beraber hareket etmiş; Din Karşıtı Müze de faaliyete geçmiştir. Din adamları baskı görmüş, ibadethanelerin çoğuna el konulmuş ve birçoğu kapatılmış. Bu dönem; Sovyetler Birliği tarihinde dine karşı baskının en yoğun olduğu dönemdir.

Sovyetlerin din karşıtı politikası ve bu politikanın teşkilatı olan Militan Tanrısızlar Birliği'nin tarihi, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti örneğinde arşiv belgeleriyle verilecektir. Konu; Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi'ni (789. Fon - Kazak SSC Merkez Yürütme Komitesi altındaki Din İşleri Daimi Komisyonu, 1924-1936, 1648. Fon - Kazakistan Militan Tanrısızlar Birliği Cumhuriyet Konseyi, 1937-1943, 2051. Fon - Kazakistan Din Karşıtı Müzesi, 1936-1940), Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ni (141. Fon - Sovyetler Birliği Komünist Partisi Kazak Bölgesel Komitesi, 1925-1937, 708. Fon - Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1937-1991) ve Rus arşiv belgeleriyle anlatılacaktır.

2. Sovyetler Birliği'nin İlk Yıllarında İslam'ın Durumu

Sovyetler Birliği'nin kurulmasını takip eden ilk on yılda devlet ile din arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için yasal ve ideolojik birtakım tedbirler alınmıştır. İslamiyet ile ilgili devlet politikası, ortak hukuk temelinde belirlense de kendine özgü birtakım ayrıcalıklara sahip olmuştur. Örneğin ilk resmi kararnamele ile dini işler devlet işlerinden ayrılırken, Müslümanların “dinleri ve gelenekleri, ulusal ve kültürel kuruluşları serbest ve dokunulmaz” ilan edilmiştir (Sultangalieva, 1998: 48). 19 Ocak 1918'de Milliyet İşleri Halk Komiseri olan Stalin, ‘İç Rusya ve Sibiry Müslüman

İşleri Merkez Komiserliği'ni oluşturmuştur (Monteil, 1992: 182). Sovyetler, güçlerini arttırmak ve komünizm karşıtı Beyaz Ordu'ya karşı giriştiği kanlı mücadeleyi zaferle bitirmek amacı ile Müslümanlara yaklaşıp vicdan hürriyeti mevzuunda çeşitli vaatlerde bulunmuşlardır. Çar hükümeti zamanında toplatılan Hz. Osman'a ait Kuran-ı Kerim nüshası ile Kazan ve Orenburg'da müsadere edilen camiler, tekrar müslümanların hizmetine tahsis edilmiştir (Sovyet Rusya'da Bugünkü İslamiyet, 1963: 5-6). Bu uygulamalarla 1920'li yılların ortalarında, Müslümanların yaşadığı bölgelerde dini canlanma başlamış ve neredeyse Kazakistan'ın her bölgesinde Müslüman kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Kazakistan'da onlarca dini okul ve Müslüman mahkemesi faaliyet göstermiş, camiler yapılmış ve tasavvuf anlayışı yeniden canlanmıştır. Dini faaliyetler Kazakistan'ın güneyinde yoğunluk kazanmıştır. Kazakistan Müslümanları, merkezi Ufa olan İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Merkez Dini İdaresi'ne (TsDUM - Tsentralnoe Duhovnoe Upravlenie Musulmanov) bağlı faaliyet göstermiştir. Bu 1920'li yılların ortalarında zekat ve sadaka gibi bağış uygulamaları gündün güne artmış; bağış toplama, resmi din adamları ve halk İslami temsilcileri sayılan *işan* (Türkistan'da sufi şeyhleri), mürid ve dervişler arasında da yaygınlaşmıştır. Sovyet iktidarının ilk on yılında Müslüman topluluğunun yerel makamlara, komsomola (Leninist Genç Komünistler Birliği) ve işçi sendikalarına mali destek vermesi de dikkat çekici bir olgu olmuştur. Bu durum da Müslüman toplumda, din işlerinin devlet işlerinden ayrılmasının henüz kök salmadığını göstermiştir (Sultangalieva, 1998: 49-50).

1917-1936 arasında Müslümanların işleriyle farklı parti ve güvenlik yapıları ilgilenmiştir. Bu konuda Komünist Parti belirleyici bir rol oynamıştır. 1920 yıllarında partinin alt kuruluşları arasında müslüman işleriyle Merkez Komite yanındaki Dini Devletten Ayırma İşleri Komisyonu ile devletin dine karşı politikasını yöneten Merkez Komitenin Ajitasyon ve Propaganda bölümü yanındaki Din Karşıtı Komisyonu ilgilenmiştir. 1920 ve 1930 yıllarında İslami işlerle Milliyet İşleri Halk Komiserliği ve Tüm-Rusya Merkez Yürütme Komitesi altındaki Din İşleri Daimi Komisyonu uğraşmıştır (Önceleri bölüm olarak faaliyet göstermiş daha sonra komisyona çevrilmiştir). Bunlar dışında Sovyetler Birliği tarihinde dini, devlet kontrolünde tutan kuruluşlar arasında özel güvenlik yapıları önemli tutmuştur (Arapov, 2010: 13).

3. Din Aleyhtarı Propaganda Teşkilatının Kurulması

Devlet açısından din, bireye özgü bir konu olsa da Komünist Parti dini; bir komünistin, bir Sovyet vatandaşının hayatında yer almaması gereken bir unsur olarak görmüştür. Mart 1919'da Rus Komünist Parti'sinin (RKP) Sekizinci Kongresi'ndeki parti programında dinle ilgili kararda; dini devletten ve okulu dinden ayırma konusundan RKP'nın memnun olmayacağı ve RKP planlı hareket ederek dini önyargının tamamen ortadan kalkacağına inandığı bildirilmiştir. Ayrıca parti, sömürücü sınıflarla dini propaganda, rganizasyonlar arasındaki ilişkileri tamamen yok etmeye, en geniş bilimsel-egitimsel ve din karşıtı propagandayı düzenleyerek emekçi

kitlelerin dini önyargılardan fiili kurtuluşuna katkıda bulunmaya çalışacağını göstermiş ve inananların duygularına yapılan hakareten, dini fanatizmin sağlanmasına yol açacağı için dikkatli bir şekilde kaçınılacağı söylenmiştir (Preodolevaya Religioznoe Vlianie İslama, 1990: 27).

Müslümanlar arasında din karşıtı propagandanın esasları ve yönleri ile ilgili ilk makaleyi Müslüman asıllı Tatar komünist M. Sultan-Galiyev *Metodı Antireligioznoy Propagandı Sredi Musulman* (Müslümanlar Arasında Dine Karşı Propagandanın Yöntemleri) adıyla kaleme almıştır. Sultan-Galiyev'in bu makalesi, Jizn Natsionalnostey gazetesinin 1921 yılının Aralık ayındaki sayılarında yayınlanmıştır. Burada Sultan-Galiyev, İslam karşıtı propagandayı zorlaştıran meselelere odaklanarak, Müslümanlar arasındaki bu işte Bolşeviklerin dikkatli hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. Müslümanları sindirmemek için, bu işin dine karşı mücadele değil, din karşıtı propaganda karakterli olması gerektiğini ifade ederek, din karşıtı propagandanın Rusya'daki Müslüman halkların her birinin dini kültürü, anlayışları, duyarlılıkları ve özellikleri dikkate alınarak yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Yani Sultan-Galiyev, din karşıtı propagandanın yollarını göstererek, dine karşı yapılan çalışmada her Müslüman millet için farklı yöntemler kullanılmasını önermiştir (Sultan-Galiyev, 1998: 363-374). Böylece ilk başlarda Bolşevikler İslam dinine karşı çok dikkatli davrandılar.

Şubat 1922'de RKP'nin Kazakistan bölgesel komitesinde Ajitasyon ve Propaganda Bölümü adıyla yeni bir bölüm oluşturulmuştur (Tasmağambetov, 1998: 99). RKP(b)'nin Kazakistan bölgesel komitesi 1923 yılının Haziran ayındaki mektubunda, Kazak halkı arasında din karşıtı propaganda işlerinde çok dikkatli olunmasının gerekliliği vurgulanmış; Kazaklardan bu işi yapacak iyi hazırlanmış komünistler olmadığı ve din karşıtı propagandanın idaresinde beceriksizlik yapıldığı takdirde bunun halkta çok büyük tepki ve fanatizme neden olacağı yazılmıştır. Partiye göre Kazak halkı arasındaki faaliyetlerde ilk yapılacak şey, bu konuda uzmanların çoğaltılmasıdır. Bu uzmanların yardımıyla işe; halk arasındaki dini önyargılar, batıl inançlar ve benzeri din öğreti kalıntılarının ortadan kaldırılmasıyla başlanacaktır. Yapılacak konuşmalar ile ilgili ise parti adına konuşanların tartışmalara dikkatli bir şekilde hazırlanması gerektiği ve denenmemiş konuşmacıların parti adına konuşma yapmasına izin verilmemesinin gerektiğine dikkat çekilmiştir. İyi hazırlanmış tartışmaların fazla işçisi olan büyük şirketlerde ve eğitim kurumlarında düzenlenmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca doğa bilimi konularında derslerin Kazak dilinde (Kazak Türkçesi) yapılması ve aynı dilde doğa bilimi niteliğinde broşürler yayınlanması gerekliliği eklenmiştir (Preodolevaya Religioznoe Vlianie İslama, 1990: 69-70).

1922'de Orenburg'da basılı ürünlerin Kazakça yayınlanması için bir matbaa hazırlanmış ve burada din karşıtı konularda broşürler, ateizm hakkındaki makalelerin bulunduğu süreli yayımlar, din karşıtı çalışmalara ilgili metodik kılavuzlar vs.

basılmaya başlanmıştır. Bu ürünlerin içeriğinde, doğa ve sosyal yaşam olgusunun yalnızca materyalist bir açıklaması olmasına dikkat edilmiştir. Buna karşılık, Müslüman din adamları da kampanya faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve Petrograd, Taşkent, Orenburg, Kazan, Ufa gibi şehirlerden özel yayın evlerinden önemli miktarda dini içerikli kitaplar aldirarak Kazakistan'da genelinde dağıtılmasını sağlamışlardır. Dağıtılan broşürle ve dergilerde, inanç için küfürden kaynaklanacak zararlardan kaçınma konusunda İslamiyet'e katı bir şekilde uyulmasının gerekliliği konusunda çağrılar yer almıştır. Devlet ise Kazaklar, Tatarlar, Uygurlar, Karakalpaklar arasından seçtiği din karşıtı propagandacıları, parti okulları ve özel kurslar aracılığıyla eğitmek için önlemler almıştır. RKP(b) Kazakistan bölgesel komitesine 1923 yılının ikinci yarısından itibaren Müslüman halk arasındaki çalışmalar ile ilgili raporlar gelmeye başlamıştır. Bu raporlardan anlaşıldığına göre din karşıtı gösteriler, dini bayram vakitlerinde de yapılmıştır (Tasmagambetov, 1998: 110-111).

Propaganda çalışmalarında Militan Tanrısızlar Birliği önemli bir rol oynamış; Ağustos 1924'te Bezbojnik gazetesi muhabirlerinin ilk kongresinde Bezbojnik Gazetesi Dostları Topluluğu adıyla bir topluluk oluşturulmuştur. 1925'te Tanrısızlar Birliği kurulmuş ve 1929'da ilgili birliğin ikinci kongresinde alınan karar ile bu örgütün adı Militan Tanrısızlar Birliği olarak değiştirilmiştir (1947'de Sovyetler Birliği Eğitim Topluluğu'nun bilimsel ateizm bölümlerine verilmiştir) (Sadıkova, 2015: 125). Ülkedeki din karşıtı faaliyetleri sürdüren bütün örgütler, Tanrısızlar Birliği Topluluğu çatısı altında yer almış ve böylece Sovyetler Birliği'nde ateistlik hareketinin örgütsel yapısı oluşturulmuştur. 1919'dan itibaren Revoliutsia İ Tserkov dergisi, ondan sonra Bezbojnik gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Topluluğun çalışmalarında Bezbojnik gazetesi ile Antireligioznik dergisinin editörü ve Tanrısızlar Topluluğu Merkez Konseyi'nin daimi üyesi E.M.Yaroslavsky ile N.K.Krupskaya gibi ünlü bilim ve kültür figürleri de yer almıştır (Satbay, Bilalova, 2017: 14-15). 1925-1935 yıllarında Bezbojnik'te yayınlanan din karşıtı makaleler, esas olarak din adamlarına, dini geleneklere, kutsal yerlere ve Sufizme karşı yazılmıştır. Kadın özgürlüğü ile ilgili ve bilimsel ateist makaleler de en çok ele alınan konular arasındaydı (Bryan, 1986: 32-33).

1920 yılların sonu ile 1930 yılların başında din karşıtı içeriği olan birçok kitap yayınlanmıştır. Örneğin, Ateist Yayınevi 1922-1929 yılında 270 kitap, 1930 yılında çeşitli 418 kitap; Bezbojnik Yayınevi ise 1927-1928'de din ve ateizm hakkında 79, 1929'da 137 ve 1930'da ise çeşitli 244 kitap yayınlamıştır. 1920'li yıllarda SSCB'nin en çok yayınlanan din karşıtı dergi ve gazeteleri arasında; Revoliutsia i Tserkov dergisi, Nauka i Religia gazete ve dergisi, Bezbojnik gazetesi, Bezbojnik U Stanka ve Antireligioznik dergileri vardır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde yaşayan çeşitli milletlerin dillerinde de benzer yayınlar yer almış ve çoğaltılmıştır. 1917-1941 yıllarında dini eleştiren 40'a yakın dergi ve 35 gazete yayınlanmıştır. Bunlar arasında, özellikle Antireligioznik, Bezbojnik ve Voinstvuiuşi Ateizm dergileri çok baskı yapmış, 30'lu yıllarda din karşıtı içeriği olan kitaplar çoğalmış ve Rus dili ile birlikte SSCB halklarının dillerinde de çok sayıda yayınlanmıştır (Sadıkova, 2015: 126-127).

Merkezî Din Karşıtı Komisyonu tarafından yerel ateist hücrelere, Kurban Bayramı veya Ramazan Bayramı gibi büyük dini bayramlarda halkla; “Kurban Bayramı = Zenginlerin Tatili”, “Din - İşçilerin Sömürülmesi İçin Burjuvazinin Elindeki Bir Araç”, “Mollalar - Zengin Köylü Propagandacısı” gibi konularda bir dizi açık konuşma yapması önerilmiştir. Konuşma ve raporların, yaşam örneklerine dayanarak spesifik olması ve hiçbir durumda inananların duygularını rahatsız edebilecek edepsizlikler içermemesi emredilmiştir. Özellikle kırsal kesimde, nüfusun büyük bir kısmının dindar olması, ilgilileri böyle bir karar almaya zorlamıştır (Suleymanov, 2015: 21).

Fabrikalarda, kolхозlarda ve okullarda çeşitli organizasyonlar oluşturulmuş ve çalışmalara işçiler, köylüler, okul çocukları ve öğrenciler katılmıştır. Antireligioznik dergisine göre ilk yıllarında organizasyonun hücre ve üye mevcudu şöyle bir tablo arz etmiştir: 1 Ocak 1926’da, 2421 hücrede 87033 üye; 1927 yılında, 3121 hücrede 138.402 üye ve 1 Ocak 1928’de ise 3900 hücrede 123.007 üye. 1 Ocak 1929’da Tanrısızlar Birliği’nin sadece 23 kuruluşunun 10.000 hücresinde 500.000 olan üye sayısı ise iki ay sonra 1 Mart 1929’da, 600.000 kişiye kadar yükselmiştir (Sadıkova, 2015: 125-126). Tanrısızlar Birliği 1925-1929 yılında yoğun bir şekilde gelişme göstermiş ve dönemin gönüllü kamu kuruluşları arasında sayıca üçüncü sırada yer almıştır. Ateistlik propaganda sistemi ile propagandacılarının kitlesel eğitimi üzerinde durularak özel seminerler yapılmış ve büyük ölçekte din karşıtı kitaplar yayınlanmıştır. Bununla birlikte uzman eğitim seviyesi yetersiz olduğu hareketin gelişimi için elde edilen başarılar çoğu zaman sistem tarafından büyük ölçüde abartılmıştır (Pokrovskaya, 2007: 19).

1926’dan itibaren resmi belgelerde ilk kez Müslümanlığın “Sovyet karşıtı” niteliği hakkındaki tez ortaya atılıyor ve 1927’den sonra artık “din karşıtı ajitasyon ve propaganda” ile ilgili değil, “işçi sınıfının düşmanı” statüsü verilen “İslam ile mücadeleyle yönelik önlemler” hakkında konuşuluyordu. Artık okullarda din karşıtı propaganda yapılmaya başlanıyor ve 1929’da özel bir kararnameyle İslam’ın öğretilmesi her düzeyde yasaklanıyordu (Sultangalieva, 1998: 50-51).

Kazakistan’da 1926-1927 yıllarında Tanrısızların hücre ve kulüpleri ile şehir ve ilçe meclisleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Hücrelerinin örgütlenmesini kolaylaştırmak ve SSCB Tanrısızlar Birliği Merkez Konseyi ile iletişim kurmak için Kazakistan şehirlerinde, Tanrısızlar Birliği Organizasyon Büroları kurulmuştur. Daha sonra çoğu din karşıtı faaliyetlerin Tanrısızlar Birliği aracılığıyla gerçekleştirilmesi planlanmış; kentsel ve bölgesel Tanrısızlar Konseyi yönetim kurulu toplantılarında bu faaliyetlerin ilerleyişiyle ilgili raporlar dinlenmiştir. Tanrısızlar Birliği’nin Müslümanlar arasındaki faaliyetlerini yoğunlaştırmak için birliğin organları altında Müslüman bölümleri kurulmaya başlanmıştır. Aynı amaçla Tanrısızlar Birliği altında Kazak gençliği için bir bölüm düzenlenmeye ve Jas Kairat dergisi altında da din karşıtı bir bölümün kurulmasına karar verilmiştir. Tanrısızlar Birliği konseylerine bu

kuruluşun hücrelerine mümkün olduğunca yerli halktan çok sayıda temsilci çekmeleri tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte, parti ve devlet organlarının yanı sıra Bolşevik yanlısı kamu kuruluşlarının önemli desteğine rağmen Tanrısızlar Birliği din karşıtı propaganda işlerinde ciddi değişiklikler yapmamıştır. Halkın inisiyatifinden ziyade iktidarın yönlendirmesiyle oluşturulmuş olan Militan Tanrısızlar Birliği, halktan fazla destek bulamamıştır. Bununla birlikte formaliteler ön plana çıkmış olan birliğe, uygulamada fazla olmayan gerçekten uzak bir başarı atfedilmiştir. Bu fazla formalite ve başarısızlık, dönemin Kazakistan Parti organları tarafından bile itiraf edilmiştir (Tasmağambetov, 1998: 120-121).

4. Dine Karşı Fiili Saldırı

20 Ocak 1918'deki "Dinin Devletten ve Okulun Dinden Ayrılması" hakkındaki kararname ile devletin 8 Nisan 1929 tarihindeki "Dini Dernekler Hakkında" adlı kararı, Sovyet hükümetinin dinle ilgili başlıca yasama kaynaklarıdır. Bunlardan ikincisi özellikle din karşıtı politikaların güçlendirilmesi için zemin hazırlamıştır (Muhtarova, 2006: 10). Böylece 1929'da dinle, ülkedeki konjonktüre bağlı olarak SSCB'nin en yüksek mevkileri tarafından da desteklenen yeni bir mücadele dalgası başlamıştır. 11-15 Haziran 1929 tarihleri arasında Moskova'da Tanrısızlar Birliği'nin II. Kongresi düzenlenmiştir. İsminin; Militan Tanrısızlar Birliği olarak yeniden adlandırılmasına karar verilen bu kongreden itibaren birlik, din karşıtı çalışma yöntemlerindeki ılımlı görüşlerden vazgeçmiş ve Stalin'in modeli baskıyı artırarak direkt inanları hedef alarak saldırıya geçmiştir. 1929 yılında ofislere, depolara, atölyelere, dükkânlara ve hatta domuz ahırına dönüşen çok sayıda kilise kapanmıştır (Pokrovskaya, 2007: 19-20).

"Dine karşı mücadele, sosyalizm için mücadeledir"; din karşıtı hareketin sloganı hâline gelmiş, Mayıs 1929'da Anayasanın 4. maddesi değiştirilerek anayasanın vatandaşlara verdiği "dini propaganda yapma ve din karşıtı propaganda yapma" hakkı bir kenara bırakılarak dini propaganda yapmak yasaklanmıştır. Bu madde yerine "dini inanç özgürlüğü ve din karşıtı propaganda özgürlüğü" kabul edilerek dini propaganda yapmak hakkı yerine sonra sadece dini inanç özgürlüğü tanınmıştır. Bu maddeye rağmen 1929 yılı yazında durum önemli ölçüde değişmiş, inananların ruh halleri ve istekleri göz ardı edilmeye, din duygularıyla alay edilmeye ve kabul edilmiş olan yasalara bile aykırı olarak dini binalar toplu hâlde kapatılmaya başlanmıştır. Din adamlarına ortaya çıkan baskılar sıradan inananları bile hedef almıştır. SSCB Müslümanlarının, diğer Müslüman dünyayla bağlantısı kesilmiş, inananların maddi desteğiyle ayakta olan bütün camiler ve dini okullar kapanmış, insanlar camiye gitmeye korkar hâlde gelmiştir. Birçoğu Kazak kültür ve mimarisinin anıtları olan sokak camileri boşalmış veya kültürel veya eğitim kulüpleri ile depo gibi farklı çeşitli ihtiyaçlar için kullanılmaya başlanmıştır (Tasmağambetov, 1998: 147-148).

Müslümanların sivil toplum kuruluşları da bu daralmadan nasibini almıştır. Örneğin İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Merkez Dini İdaresi (TsDUM) yetkisi

altındaki muhtesip sayısı 153 iken 1931 yılının Kasım ayına gelindiğinde bunlardan 34'ü sürgüne gönderilmiş, 23'ü de gözaltına alınmış, 24'ü görevini bırakmış, 8'i ölmüş ve 57'si ise görevinde bulunmamıştır. Yani 153 muhtasibin sadece 7'si görevini sürdürmüştür. Bu müftülüğe bağlı Başkurt, Tatar ve Kazak cumhuriyetlerinde çok sayıda cami kapanmış, din adamları olan imamlarla müezzinler sürgün edilmiş, hapsedilmiş, zorla çalıştırılmış veya aşağılanmıştır. Mesela, Kazakistan'ın Öskemen bölgesinin 50 köyünde 50 cami ve 88 din adamından 1931 yılı sonunda sadece 2 din adamı kalmıştır. TsDUM, inananların gönüllü bağışlarıyla geçindiği için camilere yapılan bağışlar durdurulmuştur (Arapov, 2010: 159-164).

“Dini Dernekler Hakkında” kararın çıktığı 8 Nisan 1929 tarihindeki Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Prezidyumu'nun aynı toplantısında, dini derneklerin faaliyetleri ile ilgili konuları ele almak üzere prezidyum bünyesinde P.G. Smidoviç'in başkanlığında Daimi Komisyon kurulmuştur. Komisyon, dine ilişkin yasaların uygulanması alanında parti ve devlet politikalarının doğru şekilde uygulanmasında ve denetiminde görevlendirilmiştir. Devlet-din ilişkilerinin ana meselelerine merkez ve yerel parti organları tarafından karar verilmiş, din komisyonları bu konuda ikincil bir rol oynamaya başlamışlardır. Yerel makamlar nüfusun görüşünü ihmal etmiş, dini binaların ve dini toplulukların tasfiyesi için kitleler adına sahte dilekçeler yazılarak cami ve kiliselerin kapatılması için gürültülü kampanyalar düzenlenmiştir.

Bununla birlikte Komünist Parti'de ve devlette dini derneklere ve inananlara karşı keyfi davranmaya karşı çıkan M.İ. Kalinin gibi komünistler de yer almışsa da siyasi sistemin dine saldırısı karşısında bu gibi kişilerin çabaları fayda vermemiştir. Bu komisyonun nesnel olarak görevini yerine getiremediği söylenebilir. Bu kişilerin Din İşleri Daimi Komisyonu'ndaki talepleri her düzeydeki yetkililer tarafından göz ardı edilmiş ve nihayet Nisan 1938'de SSCB Merkez Yürütme Komitesi altında totaliter sistemin baskısına dayanamayan söz konusu komisyon ortadan kaldırılmıştır (Tasmağambetov, 1998: 164-177). 1930, 1931, 1932 ve 1933'te TsDUM Müslüman cemaat ve din adamları temsilcilerinden oluşan başka bir kongre düzenlenmesi için izin başvurusunda bulunulmuş fakat izin alınmamıştır. TsDUM bu defa 1935'te kongre düzenlemek için tekrar izin talebinde bulunmuştur (Arapov, 2010: 187).

Kazakistan Merkez Yürütme Komitesi altındaki Din İşleri Daimi Komisyonu altı kişilik üyesiyle 30 Mayıs 1931'de kuruldu. 1933 yılında Din İşleri Daimi Komisyonu Kazakistan'ın sadece Doğu Kazakistan ili ile Aktöbe ilinde çalışıyordu. Bu komisyon dini derneklerin ve binaların ortadan kaldırılmasıyla uğraşmaya başlamış, 1929 yılından itibaren ibadethanelerin kapatılmasına izin erilmeye başlanmıştır. Dini binaların ortadan kaldırılması ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarında kullanılması için, işçi tarafından alınan dilekçelerin sayısı 1933'te 198'e ulaşmış ve bu taleplerle ilgili olarak çeşitli kararlar alınmıştır. Tasfiye için başvuruların lehine 40 nihai karar verilmiş ve din adamları, yasadışı vergilerle ilgili şikâyetçi olmuşlardır (KCMDA, 789-fon, 1-liste, 26-dosya, s. 7, 9).

Manastırların, kiliselerin, camilerin kapatılma hareketi başlamış; dini yapıların bu şekilde tasfiye edilerek işçilerin kültürel-sosyal ihtiyaçlarına aktarılması, vatandaşların dilekçelerinin bir memnuniyeti olarak gerçekleştirilmiştir. Örneğin Almatı ili, Şelek ilçesinde 1913 yılında mevcut olan 94 camiden 1929 yılında hiçbiri kalmamış, resmi belgelerde inananların sayısı 26 binden 6 bine kadar düşmüştür (Sultangalieva, 1998: 51). 20 Mart 1930'da Akmola'da kamu kuruluşların ve işçi kitlelerin gereksinimlerine istinaden, yerel makamların talebi üzerine bir cami kültürel- eğitim amaçlı kullanılmaya verilmiştir, yani kapatılmıştır (KCMDA, 789/1/24/33). 1931 yılında Kökşetau şehrindeki bir camii ve 1933 yılında Balkaş şehrindeki başka bir cami kapatılmış ve bu iki şehirde ibadete açık hiçbir cami kalmamıştır (KCMDA, 789/1/29/41-42). Ekim İhtilalinden önce Karagandı ili, Ayırtau ilçesinde açık bulunan 18 caminin hepsi 1932 yılına kadar kapanmıştır ve çeşitli amaçlar için kullanılmaya verilmiştir (KCMDA, 789/1/29/12). 1932 yılında yerel Müslümanların Şalkar şehrindeki bir camii, dini amaçla kullanmak istemediklerinden ve Kızılorda'daki bir caminin de dini amaçla kullanmak isteyenlerin yokluğundan dolayı denilerek komisyon tarafından kapatılmış ve kültürel- eğitim amaçlı kullanılmalarına karar verilmiştir (KCMDA, 789/1/25a/9).

Almatı Şehir Meclisi Başkanlığı, 1934 yılında inananlar grubunun kayıt yapamamasından dolayı Dunganskaya sokağındaki camiyi, şehrin sağlık yönetimine vermeyi kararlaştırmıştır (KCMDA, 789/1/35/1). 1935 yılında Almatı bölgesinin Stalin adındaki kolhozunun Uygur Camisini, Müslümanların isteğiyle kapatılarak kültür evine dönüştürülmüş ve caminin bulunduğu arazi, İç İşleri Halk Komiserliği (NKVD) kampüsü inşaatı için tahsis edilmiştir (KCMDA, 789/1/37/19). 1936 yılında Almatı'daki Dzerjinsky sokağındaki Uygur Camisi, inananların isteğiyle kapatılıp, stüdyolar organizasyonu ve Uygur kütüphanesi merkezi oluşturmak için Bölgesel Uygur Müzik Dram Tiyatrosu'na verilmiştir (KCMDA, 789/1/37/61). Camilerin yerel yönetimler tarafından yasa dışı kapatılmasından dolayı TsDUM, dini topluluklar tarafından sık sık uyarı almasına rağmen dini binalar zorla kapatılmaya devam edilmiştir. Bu yasa dışı hareketler nedeniyle, inananlar TsDUM'a şikâyet etmişlerdir ve inananların yaptığı şikâyetleri büyük ölçüde artmıştır. 20 Mayıs, 1935 yılında TsDUM inananların bu şikâyetlerini Din İşleri Daimi Komisyonu'na bildirmiş ve kendi önerilerini sunmuştur (Arapov, 2010: 182-185).

1920'li ve 1930'lu yıllar başında din adamlarının ve inananların hakları ile ibadet etme özgürlükleri çok azaltılmıştır. Dini kongreler ve inananların toplantıları yasaklanarak din adamlarının köylere yaptıkları seyahatler sınırlandırılmıştır. Şeriat mahkemeleri yasaklanmış; dini okullar ve medreseler, Müslüman dini kuruluşların elindeki kütüphaneler, ibadethaneler ve dernekler kapatılmış; ellerindeki dini kitaplara el konmuştur. Din adamlarına karşı baskı başlamış ve teoride varlıklarını sürdürseler de pratikte yok edilmişlerdir. O zaman dini idareye bağlı muhtesipliklerin yüzde 87'si, 12 bin caminin 10 binden fazlası kapatılmıştır. Mollaların ve müezzinlerin yüzde 90 ıla 97'si işini yapamaz hâle gelmiş, din adamlarının mülklerine de el

konmuştur. İnsanlar panikleyerek dini kitaplarını yakmaya, toprağa ve eski mezarlara gömmeye başlamışlardır. NKVD de ele geçirdiği binlerce kitabı yok etmiştir. Dini bayramların kutlanması ve inananların kutsal yerleri ziyaret etmesi durdurulmuştur (Tasmağambetov, 1998: 154-163).

Rusya Merkez Yürütme Komitesi başkanının 1918-1933 yıllar arasındaki dini dernekler ve ibadethanelere ilgili anlatılarına göre, 1918-1931 yılları arasında Kazak Cumhuriyeti'nde 780'i cami, toplam 1630 ibadethane kapatılmıştır. 1931-1933'te 8 dini bina daha kapanmış, 499 cami ise faaliyete devam etmiştir (Sadıkova, 2015: 97). Muhtelif kaynaklardan elde edilen rakamlara göre, komünistleştirme seferberliği karşısında İslâm'ın uğradığı kayıp çok büyük olmuştur. 1929-1939 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde kapatılan cami sayısı 26.000'dir. Bütün şeyhler, imamlar, vaizler, hocalar gibi din adamlarına eziyet ediliyor, kimi öldürülüyor, kimi de esir kamplarına sürülüyordu. Mevcut mukaddes yerler, dini ziyaretgâhlar müsadere ediliyordu. Hac vazifesinin ifası için seyahat yasaklanmıştı. İslami vecibelerin (namaz, oruç, zekât ve dini bayramlar) ifası tehlikelerle dolu bir cesaret meselesi haline gelmişti (Sovyet Rusya'da Bugünkü İslamiyet, 1963: 5-6). Devrimden önce Rusya'daki cami sayısı 25 ila 30 bin arasında iken (Buhara ve Hive hariç), 1940'a kadar bunların sadece bini kalmıştır. 14.500 mektep, medrese ve Kuran kursu kapatılmıştır. Yaklaşık 45 bin din adamının üç binden azı hayatta kalmıştır. Müslüman din adamlarının çoğu Japonya, Almanya veya İngiltere için asalak, karşı devrimci sabotaj veya casusluk yapmakla suçlanarak sürgün edildi veya idam edildi (Bryan, 1992: 75). Hayatta kalan tek İslâmî yönetim enstitüsü TsDUM'un faaliyetleri pratik olarak 30'lu yılların ortalarında dondurulmuştu (Arapov, 2010: 14).

5. Din Karşıtı Propaganda Teşkilatının Güçlendirilmesi

18 Haziran 1929'da Kazakistan'da dini okullar kapatılmış ve Sovyet okullarını ile siyasi aydınlanma kurumlarını genişletmek için önlemler geliştirilmiştir (Preodolevaya Religioznoe Vlianie İslama, 1990: 192-193). Tanrısızlar Birliği'nin Kazakistan'da şehir konseyleri oluşturulmuş ancak 1930'lu yıllara kadar bu örgütün yayılması pratikte gözlenmemiştir. Partinin örgütsel, maddi ve personel desteğine rağmen bu yıllara Tanrısızlar Birliği'nin Kazakistan'daki şehir konseyleri hala küçüktü, yani iyi organize edilmemişti ve genellikle sadece resmi olarak çalışmıştı.

Ocak 1930'da örgüt, beş yıllık bir çalışma planını kabul etmiştir. MTB'nin başlangıçta Kazak elemanları eksikti. 1930'lu yıllarda Kazakistan'da Sovyetler Birliği'nin başka yerlerinde olduğu gibi, tanrısızlar hareketinde çok fazla formalite ve düzensizlik vardı. 1932 ortasında ilk Tanrısız Beş Yıllık Plan'ın başarısız olduğu netleşti. İlk Tanrısız Beş Yıllık Plan sonunda, E. Yaroslavsky tarafından işaretlenen 10 milyon insanın sınırına asla ulaşılmadı (Tasmağambetov, 1998: 177-183).

MTB'nin Nizamnamesi'nde bu organizasyonun genel kuralları verilmiştir. Söz konusu nizamnamesinin ilk paragrafı şöyledir: "Militan Tanrısızlar Birliği sosyalist

yapı ve kültürel devrimi engelleyen, her türlü şekilde ve biçimde dine karşı etkin, sistematik ve tutarlı bir mücadele için SSCB'nin çalışan geniş halk kitlelerini birleştirmeyi amaçlayan gönüllü bir proleter sivil toplum örgütüdür” (KCCA, 708/5-1/617/60). MTB Genel Nizamnamesi'nde, MTB üyelik yaşı 14 yaşından küçük olmamalı denilmiştir. 14 yaşın altındaki çocuklar arasında din karşıtı propaganda işlerinin okullarda, pioner ekiplerinde gerçekleştirileceği ve onlara MTB üyelik kartı verilmeyeceği, onlardan katkı ücreti alınmayacağı belirtilmiştir. MTB'nin Genel Kuralında MTB hücrelerini kurma ve resmileştirme kuralları, MTB hücrelerinin fırsatları ve görevleri, yapısı ve temel iş yöntemleri, tanrısız gazetecilerinin görevleri vs. kurallar gösterilmiştir (KCMDA, 1648/1/14/171-197).

Din karşıtı cephede yayıncılar arasında büyük bir rekabet vardı. 1 Ocak 1930'dan itibaren Bezbojnik gazetesi haftada bir kez yerine beş günde bir kez yayınlanmaya başladı. Din karşıtı çalışmaların finanse edilmesi konusu ilgi merkezi oldu (Suleymanov, 2015: 34-36).

Parti seçkinleri ve Stalin tarafından sert bir şekilde eleştirilen MTB liderliği 1932'de İkinci Tanrısız Beş Yıllık Plan'ı geliştirdi. MTB'nin düşük iş verimliliğinin sebeplerinden biri, birçok aktivistin kültürel ve eğitim seviyesinin düşük olmasındandı. Baskıcı ve idari önlemler de çok başarılı değildi çünkü bu toplumda din adamlarına duyulan sempatiye neden oldu ve arkasında güçlü bir cezalandırma makinesi olan MTB'nin ihtiyatlılığını zayıflattı. MTB yönetimi ve onun yerel örgütleri düşük performansla suçlandı. İkinci Tanrısız Beş Yıllık Plan'ın sonuna doğru Militan Tanrısızlar Birliği herkese açık bir kriz yaşayan yetkisiz ve verimsiz bir örgüt haline geldi (Pokrovskaya, 2007: 21-22).

Kazakistan'da Haziran 1934'te bölgesel ve ilçe parti örgütleri, Komsomol ve işçi sendikaları din karşıtı işlere karşı tamamen kabul edilemez bir yaklaşımla Komünist Partisi Bölgesel Komitesi tarafından eleştirildi. Bu yaklaşımın bir taraftan Militan Tanrısızlar Birliği örgütünün çöküşüne ve bölgede din karşıtı çalışmaların keskin şekilde zayıflamasına neden olduğu, diğer taraftan Müslümanların faaliyetlerinde kısmi bir artış yaşanmasına ve yeniden canlanmasına yol açtığı belirtildi. Kazakistan'da MTB'nin yeni başkanı olarak S. Asfendiyarov seçildi (KCCA, 141/1/6607/71). Kazakistan'daki dini durumla ilgili Birleşik Devlet Siyasi İdaresi'nin (OGPU - Obedinennoe Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie) raporunda; 1933'ün sonunda birkaç bin kişinin katılacağı Bölgesel Türkistan Müslüman kongresinin toplanması için başarısız bir girişimde bulunduğu yazılmış ve Müslümanların, Kur'an ile sosyalizmi birleştirerek İslâm'ı modern zamana uyarlamaya çalıştığı iddia edilmiştir (KCCA, 141/1/6607/72-73).

1934-1940 arasında Kazakistan'da MTB başkanı dört kez değiştirildi. Asfendiyarov liderliğindeki MTB Organizasyon Bürosu, Temmuz 1935'te feshedildi. Lekerov başkanlığında bir sonraki MTB Organizasyon Bürosu, 20 Mart 1937 tarihli Kazakistan Komünist Partisi Bölgesel Komitesi bürosu kararıyla da dağıtıldı. MTB

Organizasyon Bürosu'nun Şustrov önderliğinde üçüncü bileşimi Ocak 1939'a kadar yaşadı. MTB'nin Dördüncü Organizasyon Bürosu örgütün Nisan 1939'daki ilk kongresine kadar devam etti, daha sonra Kazakistan MTB faaliyetlerine İbragimov başkanlığında MTB Cumhuriyet Konseyi önderlik etti (ayrıca dördüncü Organizasyon Bürosu'na İbragimov başkanlık etmişti) (Tasmagambetov, 1998: 190).

Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin MTB Organizasyon Bürosu başkanı P.A.Şustrov, Komünist Partisi Kazak Bölgesel Komitesi Sekreteri L.İ. Mirzoyan'a bir belgede göndermiştir. Belgede 26 Mart 1938'de yeni oluşturulan MTB Bölgesel Organizasyon Bürosu'nun ülkedeki çalışmalarına MTB'nin tam bir örgütsel çöküşü ve artık kâğıt üzerinde bile bulunmayan hücrelerin ve üyeliğin çökmesi ortamında başlamak zorunda olduğu belirtilmiştir. Parti kuruluşlarının, işçi sendikaların, komsomollar ve diğer kuruluşların din karşıtı çalışmalar yapmamasının; din adamlarının tüm illerde, şehirlerde ve bölgelerde yeniden canlanmasına yol açtığı söylenmiştir. Ayrıca, MTB'nin çalışmalarını organize etmek ve ülkede özellikle kırsal kesimde, yaygın propagandaların yaygınlaştırılması için din karşıtı kadroların eğitilmesi gerekliliği vurgulanarak bu faaliyetler için çok miktarda paraya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Kazakistan'ın, Kazakça yazılmış din karşıtı kitaplardan tamamen yoksun olduğu ve bölgede, yerel dini inançlarla ilgili kitapların olmadığı belirtilerek bunların kesinlikle gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca edebiyat olmadan personel yetiştirilemeyeceği, din karşıtı çalışmalar yapılamayacağı vurgulanmıştır. Ülkedeki tüm din karşıtı çalışmalar için yüksek miktarda maddi kaynağın gerekliliği yinelenmiştir (KCMDA, 1648/1/12/15-16). 1 Ağustos 1938 tarihinde Kazakistan Militan Tanrısızlar Birliği Organizasyon Bürosu'nda çalışanların listesi şu şekilde oluşmuştur (KCMDA, 1648/1/17/23): P. A. Şustrov - Kazak SSC'nin MTB Organizasyon Bürosu Başkanı, S.Baygubekov - icra sekreteri, J.Elenov – MTB eğitmeni, öğretmen, A.K.Mineev – MTB Organizasyon Bürosu eğitmeni, N.P. Perminov – MTB ders bürosu başkanı, T.M.Vahrameeva – daktilograf, N.P.Trofimov - MTB muhasebecisi, E.İ.Volohova – kurye.

MTB'nin Cumhuriyet Organizasyon Bürosu üyeleri ise şu şekildedir (KCMDA, 1648/1/17/1-6): P. A. Şustrov, A. Tmenov, Sagdiev, Grigoriev, Vakan, Butler, Hangeldyev. MTB Cumhuriyet Organizasyon Bürosunun Yönetim ekibi ise: S. Baygubekov, A. K. Mineev, J. Elenov idi. Ayrıca MTB'nin illerde bölgesel Organizasyon Bürosu'nun üyeleri de vardı.

Genel olarak MTB'nin pek çok üyesi ve lideri sürgün edilmiştir. Tanınmış bir Kazak tarihçisi olan MTB Bölgesel Organizasyon Bürosu eski başkanı S. Asfendiyarov, daha sonra halk düşmanı olarak kurşuna dizilmiştir. Ondan sonraki başkanı Lekerov de halk düşmanı olmak ithamıyla baskı görmüş, MTB'nin il başkanları da baskıya uğrayanların içinde yer almıştır. Totaliter sistemin kurbanlarının arasında sadece inananlar ve din adamları değil, aynı zamanda ateistler de vardı. Resmi belgelere göre 1936 SSCB Anayasasının onaylanmasından sonra, Kazakistan'daki dini

örgütlerin faaliyetleri gözle görülür biçimde canlanmış ve birçok yerde kilise, cami ve ibadethaneler açılmıştır (Tasmagambetov, 1998: 184-186).

1937'deki Kazak SSC'i Anayasası'nın 102. maddesinde "Vatandaşların vicdan özgürlüğünü sağlamak için, Kazak SSC'deki cami ve kilise devletten ve okul cami ve kiliseden ayrılmıştır. İbadet ve din karşıtı propaganda özgürlüğü tüm vatandaşlar tarafından kabul edilmektedir" denilmiştir (Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, 1937: 31). 1937'de Kazak SSC Yüksek Konseyi'ne yapılan seçimler sırasında propagandacıların en önemli siyasi görevi, din karşıtı kitlesel ajitasyon ve propaganda çalışmalarını güçlendirmek olmuştur. Din karşıtı propagandayı Kazak SSC Yüksek Konseyi seçimlerinde etkin kılmak emredilmiş ve örgüt, seçim merkezlerinde öncelikli inanan işçilere ve kadınlara yönelik kışkırtma ve propaganda çalışmalarını genişletmeyi hedeflemiştir. Her bolşevîğin ilk görevi inanan seçmenlere din adamlarının gerçek yüzünü açmak ve göstermek olmuştur. Kazakistan emekçilerinin, molla, rahip, işan ve cemaat liderleri din adamlarını Yüksek Konsey'e seçmeyeceklerine inandıkları belirtilmiştir (KCMDA, 1648/1/5/9). MTB ile inşaat şirketleri arasında ikili anlaşmalar yapılmış ve Kazakistan genelinde inşaat şirketleri için dersler verilmiştir. Müfredat; genel politik dersler ve doğa bilimleri dersleri olarak ikiye bölünmüş ve toplam 70 ders verilmesi planlanmıştır. Konferans yapılacak inşaat şirketlerinin listesi gösterilmiştir (KCMDA, 1648/1/1/29).

1937'deki din adamlarının yeniden canlanmasına delil olarak MTB'ye ait belgede Doğu Kazakistan'daki Narın ilçesi, Jana Auıl Kolhozu'nda Kazak okulunun 35 öğrencisinin Kurban Bayramı nedeniyle okula üç gün gelmediği gösterilmiştir. Belgeye göre, okullarda din karşıtı konularda konuşmalar yapılmıştır. Güney Kazakistan'ın Tülkibas bölgesinde mollalar ve işanlar yasadışı camiler açmış ve camilerin onarımı için para toplamışlardır (KCMDA, 1648/1/5/14-15). Benzer şekilde Almatı ili Şubartau ilçesinin kolhozlarında, mollalar dini propagandalarını canlı ve açık bir şekilde yürütmüşlerdir. Özellikle İsaev kolhozundan Molla Musatai aktif bir şekilde çalışmıştır. Kolhoz Başkanı İmankumayev bile onun ateşli bir takipçisi olmuş ve dini törenlere özen göstermeye başlamıştır. Semey şehrinde İbragimov diye bir molla Üfa Müftülüğü (TsDUM) için halktan para toplamış. Mollaların da buna benzer faaliyetleri olmuştur (KCMDA, 1648/1/5/84-89). Sovyetlerin günlük yaşamda dini kalıntılar olarak adlandırdığı çok eşlilik, sünnet, *kalın mal verme* (Kazaklarda damat tarafından gelin akrabalarına ödenen para veya mal), yaşı küçük kızların evlenmesi, *amengerlik* (levirat) gibi geleneklerden de örnekler verilebilir. Eski kalıntı olarak bunların halk arasında hala devam ettiğinden söz edilmiş ve bu durum eleştirilmiştir (KCMDA, 1648/1/5/103-106).

1938'de Kazak SSC'nin Okul Öncesi Kurumları ve Yetimhaneler Birliği de MTB Organize Bürosu ile din karşıtı konular hakkında dersler ve sunumlar yürütme konusunda bir anlaşma yapmıştır. Oralarda din karşıtı dersler planlanmış ve derslerin konuları belirlenmiştir (KCMDA, 1648/1/1/31, 34). MTB Cumhuriyet Organize

Bürosu ile MTS (Makine ve Traktör İstasyonu) Birliği Cumhuriyet Komitesi de ikili anlaşmalar yapmış, bu anlaşmalar ile işçiler arasında din karşıtı çalışmaları ve dersleri yürütmek üzere bir anlaşmaya varmışlardır. Din karşıtı çeşitli konularda 210 ders yapılacağına kararlaştırıldığı anlaşmaya göre Kazakistan MTS Birliği Cumhuriyet Komitesi 9660 ruble tutarında bir ödeme yapmakla yükümlü olmuştur. Kuruluşun hatası nedeniyle dersin bozulması durumunda para iade edilmeyecek ve ders yenilenmeyecekti. Sözleşmede 1938 yılında Kazakistan boyunca MTS'lerde yapılacak derslerin başlıkları ve MTS'lerin listeleri gösterilmiştir (KCMDA, 1648/1/1/39-44). 1938'de Kazakistan genelinde MTB'in hücre sayısı 760, üye sayısı ise 25916 olmuştur. Bu bağlamda 803 konuşma yapılmış, 1228 sunum ve ders işlenmiş, 13 kulüp kurulmuş, 11 kurs düzenlenmiş, 31 seminer verilmiş, 5 Rusça kitap yayımlanmış, yeni yayınlanan 2 Kazakça kitap ile de Kazakça yayınlanmakta olan kitap sayısı da 8'e çıkmıştır (KCMDA, 1648/1/4/1).

17 Nisan 1937'de E. Yaroslavsky'nin Moskova propagandacılarının toplantısında yaptığı sunumun on sayfalık metni Kazakçaya "Din Karşıtı Propaganda Amaçları" olarak çevrilmiştir Ayrıca buna benzer birkaç din karşıtı ders, konferans metni, Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır (KCMDA, 1648/1/14/10-22).

1938'de il merkezlerinde, ilçe başkanları, sekreterleri ve eğitimcileri ile din karşıtı propagandacılar için kurslar düzenlenmesine ilişkin MTB bir genel kurul kararı açıklamıştır. Bu karara göre bir ay için tasarlanmış olan program, 7-8 saat çalışma günü ve yaklaşık 180 saat olarak hazırlanmıştır. Bu şekilde yapılacak derslerin temel konuları gösterilmiş ve bölgelerdeki uzmanların eğitimine önem verilmiştir. Eğitimdeki konuları içerisinde şunlar yer almıştır (KCMDA, 1648/1/32/1-17): "Militan Ateizminin Temeli Olarak Diyalektik Materyalizm", "Din ve Buna Karşı Mücadele Üzerine Marksizm-Leninizm", "Stalin Anayasası ve Modern Koşullarda Din Karşıtı Propaganda Görevleri", "İslam'ın Kökeni ve Gelişimi", "Bilim ve Din", "Güneş Sisteminin Kökeni ve Gelişimi", "Dünyadaki Yaşamın Kökeni", "İnsanın Kökeni", "Ateizm Gelişiminin Temel Aşamaları", "İl ve İlçelerdeki Dini Organizasyonlar", "MTB ve Onun Görevleri" ve "Din Karşıtı Çalışmanın İçerikleri, Formları ve Metodları". Din karşıtı propagandanın temel konularını daha kısa sürede tanıtmak için krujok denilen kulüpler de çalışmış böylece din karşıtı çalışmaların her kuruluşta düzenlenmesine özen gösterilmiştir (KCMDA, 1648/1/14/115).

1938'in sonu ve 1939'un başında, Kazakistan'da tüm illerde ve ilçelerde MTB il ve ilçe konseylerinin seçildiği MTB konferansları düzenlenmiştir. Nisan 1939'da ise MTB'nin Birinci Cumhuriyet Kongresi yapılmış ve kongrede, cumhuriyet organize bürosu yerine ilk defa MTB'nin Cumhuriyet Konseyi seçilmiştir. 1939 Nisan'ına kadar Kazakistan'da MTB'nin 3362 hücrede toplam 82107 üyesi varsa da MTB hücrelerinin çoğu örgütsel olarak organize edilmemiş ve çok zayıf bir durum arz etmiştir. Kazakistan'da 1 Ocak 1940'ta MTB'nin 4657 hücrede birleşmiş üye

sayısı 148173 kişiye yükselmiştir. 1939'da Cumhuriyet Konseyi'nde iki genel kurul toplantısı yapılmış genel kurul oturumları, MTB örgütlerinin sosyalist rekabetiyle ilgili konuları, Kırgızistan SSC'i MTB Cumhuriyet Konseyi ile sosyalist rekabet sözleşmesi ve Yerel İşçi Meclisleri seçimlerine hazırlanma sırasındaki MTB'nin çalışma sorusu ile ilgilenmiştir. 1939'da din karşıtı kadroların eğitimine çok dikkat edilmiştir. 162'si şehirlerde, 170'i kırsal alanlarda olmak üzere il ve ilçelerde toplam 332 seminer düzenlenmiş ve her seminere ortalama 15-20 kişi katılmıştır. Toplamda 48 kurs düzenlenmiş ve 1330 kişi kursları tamamlamıştır. Aynı yıl 209'u şehirlerde, 101'i kırsal alanlarda olmak üzere 310 din karşıtı kulüp çalışmış ve her kulübü ortalama 10-20 kişi ziyaret etmiş, dersler ise çoğunlukla din karşıtı bir ders kitabının bölümlerinden işlenmiştir. 1939'da Kazakistan'da 2388'i şehirlerde, 3467'si kırsal alanlarda olmak üzere toplamda 5856 din karşıtı popüler bilim ve kurgu edebiyatı okumaları yapılmıştır. Okumalara ortalama olarak 25-30 kişi katılmıştır. Aynı yıl din karşıtı konularda 3927 konuşma ve 1737 sunum düzenlenmiş, çeşitli konularda 3642 ders yapılmış ve her bir derse ortalama 90-100 kişi katılmıştır. Kazakistan'da şehir ve ilçelerde 182 din karşıtı sanat gösterileri yapılmış, 28 gezi düzenlenmiş, ağırlıklı olarak seçim merkezlerinde olmak üzere 37 din karşıtı sergi ve 143 Tanrısızın köşesi düzenlenmiştir. MTB Cumhuriyet Konseyi çalışanlarının kuvvetleri ile cumhuriyet gazetelerinde ve dergilerde çeşitli din karşıtı konularda 11 makale yayınlanmıştır. Din karşıtı çalışmaların görevleri ve yöntemleri hakkında 2 kez radyo yayını düzenlenmiş ve 1939 yılında birçok ilde önemli sayıda gazete makalesi ve radyo yayını yayınlanmıştır. 1939'da MTB Cumhuriyet Konseyi tarafından Kazizdat yayınevi ile birlikte 12 din karşıtı broşür yayınlanmış, F.Oleşçuk'un *Kilise'nin Halkla Mücadelesi* başlıklı bir kitabı Kazakçaya çevrilmiştir (KCMDA, 1648/1/32/22-33).

1937-1938 yılında da çeşitli din karşıtı konularda Kazakçaya çevrilen kitaplar yayınlanmıştır (KCMDA, 1648/1/32/47-48). Din karşıtı konulardaki kitapları planlı, düzenli olarak Kazakçaya çevrildiğini arşiv belgelerinden görebiliriz (KCMDA, 1648/1/32/60-64). 1939'da Almatı ilinde aylık din karşıtı kurslar düzenlenmiş ve bu kurslardan 24 kişi mezun olmuştur. Almatı bölgesi, din karşıtı çalışmalarında sosyalizm yarışması için Doğu Kazakistan bölgesine çağrıda bulunmuş ve bu yöndeki faaliyetler için Almatı bölgesinde tüm ilçe konseyleri ve hücreleri, kendi aralarında yarışmalar düzenlemiştir (KCMDA, 1648/1/33/48).

Dine karşı mücadele Komünist Parti'nin ana ilkelerinden biri olmuş Militan Tanrısızlar Birliği'nin gelişiminin her aşamasındaki faaliyetleri Komünist Parti tarafından yönetilmiş ve yönlendirilmiştir. MTB verilerine göre, 1939 yılında SSCB MTB organizasyonlarında 90 bin hücre, 3 milyondan fazla üye yer almıştır. MTB il konseylerinin ders gruplarında, 1500'den fazla öğretimin görevlisi bulunmuştur. 1939'da 6 milyondan fazla dinleyicinin katıldığı MTB öğretim görevlileri tarafından yaklaşık 200 bin ders verilmiş, 250.200 okuma ve konuşma düzenlenmiştir. Yaklaşık 10000 sanatsal gösteri gerçekleştirilmiş. Aynı yıl içinde 500 binin üzerinde tirajlı yaklaşık 200 din karşıtı kitap yayınlanmıştır. 12 bin dinleyici ile yaklaşık 500 kurs ve

yaklaşık 100 bin dinleyici için 4 binin üzerinde seminer düzenlenmiştir (Materiali v Pomoş Dokladçikam, 1940: 11, 15-16).

Ocak-Ağustos 1940 tarihleri arasında Kazakistan boyunca bazı verilere göre 4958 hücrede birleştirilmiş MTB üye sayısı 167801'e yükselmiştir. O zaman birçok ilçede örgütsel çalışmaların neredeyse hiç olmadığı belirtilmelidir. 1940'ta Kazakistan'da "*Din Karşısı Ders Kitabı*" ve diğer din karşıtı kitaplar kullanılarak 335 din karşıtı kulüp faaliyet göstermiştir. Din karşıtı propaganda işlerinde çeşitli konularda 205 seminer düzenlenmiş, iller ve ilçelerde toplam 52 kursta yaklaşık 1500 propagandacı eğitilmiştir. 1940 yılının sekiz ayı boyunca Kazakistan'da 6735 din karşıtı edebiyat okuması yapılmıştır. Üretim alanlarında, kolhozlarda, kurumlarda, okullarda ve seçim merkezlerinde 4682 ders, sunum ve konuşma yapılmıştır. 242 sanat gösterisi, 154 gezi, Cumhuriyetin Yerel Konseylerine yapılacak seçimlere hazırlık sırasında ve ardından 51 sergi düzenlenmiş ve 291 tanrısız köşesi çalışmıştır. Kazakistan MTB Cumhuriyet Konseyi, Özbekistan MTB Cumhuriyet Konseyi ile rekabet etmiştir. MTB'nin il ve ilçe konseyleri de birbirleriyle rekabet etmişlerdir. MTB'nin 15. yıldönümü vesilesiyle MTB Cumhuriyet Konseyi, 1940 yılın Mayıs ayında din karşıtı çalışmaları için onursal diploma ile 34 kişiyi ve MTB'nin 6 hücrelerini ödüllendirmiştir. Sovyetler Birliği MTB Merkez Konseyi, 4 kişiyi onursal diploması ile ödüllendirdi ve on kişinin aktif din karşıtı çalışmalarına dikkat çekmiştir. Fakat bazı illerde ve ilçelerde MTB üyeliğinin büyümesi yetersizdi. İlçe konseylerinin gerçeğe uygun olmayan eski bilgiler verdiği durumlar olmuştur. Bazı ilçelerde MTB hücreleri çalışmamıştır. Bazı illerde MTB'nin din karşıtı kadroların eğitimi konusunda yetersiz kaldığına vurgu yapılmış, din karşıtı kulüplerin sayısının son derece az olduğu belirtilmiştir. Din karşıtı edebiyat okuma sayısı, ders, sunum ve konuşmaların sayısı yüksek görünse de yapılan iş yeterli kabul edilmemiştir. Bu çalışmanın çoğu, şehirlerde gerçekleştirilmiş ve en büyük dindarlık odakları, yani kırsal alanlar yeterince dikkate alınmamıştır (KCMDA, 1648/1/54/18-30).

Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi 1940 yılında MTB'nin çalışmalarını eleştirmiştir. Parti tarafından, Kazak SSC MTB Cumhuriyet Konseyi MTB'nin il ve ilçe konseylerine çok az yardım sağladığı ve bu konseylerin bazı taleplerine cevap vermediği söylenmiştir. Ayrıca MTB Cumhuriyet Konseyinde; "tebeller ve rastgele insanlar oturuyor, konferans bürosu işe yaramadı, onaylanmış öğretim üyesi olmadı ve din karşıtı dersler tecrübesiz öğrenciler tarafından yapıldı" denilmiştir. Parti; çalışmaların ağırlıklı olarak Rusça yürütülmesini, kurslara çoğunlukla Ruslar'ın katılmasını eleştirmiştir. Almatı şehrinde din karşıtı eğitimin sadece Rusça bilen insanlara verildiği eklenerek öğretmenler de bu hususta başarısız olarak değerlendirilmiştir. Temmuz 1940'ta MTB başkanı İbragimov'un yerine Kolesnikova getirilmiş ve Cumhuriyet Konseyini temizlemek için personel azaltma yoluna gidilmiştir. Din karşıtı derslerin önemli bir kısmı ideolojik ve teorik olarak düşük düzeyde yapılmıştır. MTB Cumhuriyet Konseyi öğretim görevlileri ile işçi sendikalar 1940 yılında 800 ders verileceğine dair bir anlaşma yapmışsa da bu

derslerin 486'sı yerine getirilebilmiştir. Üstelik tüm dersler de ücretli olmuştur. 1940 yılında Almatı şehrinde bulunan MTB Cumhuriyet Konseyi, 59770 ruble tutarında 800 ders vermek için 13 anlaşma imzalamış ve bu anlaşmalara istinaden 15 Ekim 1940 tarihine kadar sadece 111 ders yapılmıştır. Son kiliselerin ve camilerin idari olarak kapatılması konusundaki coşku ile bağlantılı olarak o zaman Kazakistan'ın birçok bölgesinde, mezhepçilerin faaliyetlerinde ve gizli dini örgütlerin ortaya çıkmasında gözle görülür bir artış olduğu gözlenmiştir. Kazaklar tarafından saygı duyulan "Rayimbek Ata"nın Almatı'da bulunan mezarında Molla Kojakmet Jazabekov ve oğlu Yusuf, muska satmaya ve tedavi edilemez hastalıkların iyileştirilmesi vaadiyle para kazanmaya başlamıştır. Bu sayede "Rayimbek Ata" mezarı yasadışı bir gelir kaynağına dönüştürdüğü için Molla Kojakmet Jazabekov tutuklanmıştır. Ondan sonra mezar kapatılmış olsa da bu defa oğlu Yusuf, gizlice bu işe devam etmiştir (KCCA, 708/4-1/860/6-18).

Sovyetler Birliği'nde ateizm saldırısına rağmen yine de birçok insan dine tutunmaya devam etmiş, özellikle köylüler arasında ve ulusal bölgelerde din yaygınlaşmıştır. Dinden sadece yetişkinler etkilenmemiş gençlerin yanı sıra bazı komsomol üyeleri, hatta bazen bireysel parti üyeleri bile dine alaka duymaya başlamıştır. Ateistlerin iddiaları olan şarlatanlık, kehanet, büyücülük, falcılık, rüyalara, işaretlere inanç özellikle kırsal kesimde oldukça yaygındı. Bu sebeple ateistlerin propaganda çalışmaları, özellikle kırsal kesimde ve ulusal bölgelerde yeterince gelişmemiştir. MTB yönetiminin kendi elemanlarına verdiği talimatlarında, MTB çalışmaları ile sadece şehri değil aynı zamanda köyü de kapsamlı ve kolhozlara, sovhozlara, köyler içine daha geniş bir şekilde nüfuz edilmeli denilmiştir (V Pomoş Propagandistu, 1940: 6, 13).

1941 yılı başındaki Kazakistan MTB Cumhuriyet Konseyi üyeleri şu kişilerden oluşmuştur:

- V.F.Butler geçici başkan,
- M.N. Kolesnikova geçici başkan yardımcısı,
- Ş.Galihaydarov eğitmen,
- G.P. Plohotnikov muhasebeci,
- H.Çimbolatova muhasebeci-kasiyer,
- A.A.Gorçakovskaya yönlendirme sekreteri,
- İ.İ.Zenkova Rusça daktilograf,
- Ş.Kusainova Kazakça daktilograf,
- V.M.Sergeev eğitmen,
- A.Y. Aladina temizlikçi-haberci (KCCA, 708/5-1/617/1).

Bazı verilere göre 1941'in ilk yarısında MTB il konseyleri ve Cumhuriyet Konseyi tarafından şu çalışmalar yapılmıştır (KCMDA, 1648/1/68/1-3): 639 ders, 406 din karşıtı edebiyatla ilgili okuma, 171 din karşıtı konular üzerine konuşma, 72 din karşıtı konularda radyo dersi, 26 sanatsal gösteri. Din karşıtı propaganda dini bayramların başladığı günlerde yoğunlaştırılmış ve yılın geri kalanında aynı faaliyetlerde azalma olmuştur.

MTB raporlarına göre 1940 yılında, çocukların sünnet edildiği ve sünnet bayramı için koyun kesildiği söylenmiş ve bu durum eleştirilmiştir. Para için adamı tedavi eden molla-şamanlar (molda-baksı) hakkında, oruçlu insanlar hakkında, kutsal yerleri, mezarları ziyaret edenlerden ve falcılık (kumalak) yapanlardan söz edilmiştir. Bazı parti üyeleri ile Komsomol mensupları bile dini törenlere katılmış (KCMDA, 1648/1/68/7-12). Halk arasında inananların önemli bir kısmını kadınlar özellikle de ev hanımları oluşturuyordu, ancak kadınlar arasında MTB örgütleri tarafından neredeyse hiçbir din karşıtı çalışma yapılmadığı, ev kadınları ve yaşlıların dinlerin yaşamında önemli bir rol oynadığı söylenmiştir (KCMDA, 1648/1/68/44-45). 1941'de Yaroslavsky'nin gönderdiği mektuba cevap olarak, Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, illerde din karşıtı propaganda çalışmalarının kalitesini arttırmak için çok sayıda önemli etkinlik gerçekleştirmiştir (KCCA, 708/5-1/617/18). Savaş başladıktan sonra müze derslerinin konuları değişmiştir. Örneğin Güney Kazakistan ilinin 3 ilçesinde Temmuz 1941'de, serbest çalışan öğretim görevlileri ve propagandacılar; "SSCB Savunması ve Din" konulu 40'tan fazla ders vermişlerdir. Arıs ilçesinde 23 öğretmen aktif olarak MTB birimlerinin, işçiler arasında raporlar ve konuşmalar yürütmesine yardımcı olmuştur. Temmuz 1941'de öğretmenler 2301 kişiyi kapsayan "SSCB Savunması ve Din" konulu 21 ders vermiş ve Bezbojnik gazetesi temelinde 112 kişiyle bireysel görüşmeler yapılmıştır. Bu konuda Güney Kazakistan ilinin diğer ilçe okul öğretmenleri de MTB işine yardım etmişlerdir. Ağustos ayında ise "SSCB'de vicdan özgürlüğü ve faşist ülkelerde dine yapılan zulüm" konusuyla ilgili konferanslar planlanmıştır (KCCA, 708/5-1/617/115-116).

Nazi istilası tehdidi karşısında Sovyet toplumunun bütün güçlerini pekiştirme ihtiyacı, din adamlarının savaş sırasındaki yurtsever tutumu ve müttefik ülkelerin liderlerinin SSCB'deki din karşıtı mücadeleye verdiği olumsuz tepki, 1941 yılının ikinci yarısında MTB faaliyetlerinin neredeyse tamamen bitmesine neden olmuştur. Eylül 1941'de Antireligioznik ve Bezbojnik gibi din karşıtı dergiler kapatılmış, diğer yayınların da konusu değiştirilmiştir. MTB hücrelerine işe alımlar sona ermiş, birçok aktivist savaşa katılmış; MTB'yi yöneten parti ajitasyon ve propaganda bölümleri, MTB öğretim görevlilerinin faşizm karşıtı konulara geçmelerini istemiştir (Pokrovskaya, 2007: 24-25).

6. Cumhuriyet Din Karşıtı Müzesi

Din karşıtı ve propaganda konusunda MTB bünyesinde en büyükleri Moskova ve Leningrad olmak üzere bağımsız din karşıtı müzeler de kurulmuştur (Pokrovskaya,

2007: 32). Orta Asya'nın ilk ateizm müzesi 1929'da Özbekistan'ın Taşkent şehrinde açılmıştır. Bu müze bolşeviklerin bölgedeki din karşıtı mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır (Erşahin, 2007: 122). Kazak SSC, Cumhuriyet Din Karşıtı Müzesi, Kazak Merkez Yürütme Komitesi kararı ile Ocak 1935'te Butler (müdür), Krotov (araştırma görevlisi) tarafından düzenlenerek kurulmuş ve aynı yılın mayıs ayında Almatı'nın Furmanov sokağındaki eski kilisede açılmıştır. Müze, başlarda Kazak Merkez Yürütme Komitesi bünyesindeki Bilim Komitesi tarafından yönetilmiş, 1937'den itibaren Kazak SSC Halk Eğitim Komiserliği'ne devredilmiştir. Temmuz 1936'da Kirov Meydanı'ndaki eski Nikol Kilisesi'nin binasına taşınan müze, aynı yılın Ekim ayında tekrar açılmış olup bu yıl için dört kişilik bir personel sayısı ile idare edilmiştir. Müzenin müdürlüğünü 1935'ten Temmuz 1937'ye kadar Butler, Ağustos - Aralık 1937 arasında Şustrov, Ocak - Temmuz 1939 arasında Abişev, Ağustos 1939'dan sonra Joldasbekov olmuştur. Şustrov ve Abişev ise müzeye liderlik sağlayamadıkları için işten çıkarılmıştı (KCMDA, 2051/1/32/1).

Kasım 1938'de müzede yangın çıkmış; sonrasında sergi salonu ile müzenin diğer kısımlarını restore etmek, yeni ısıtma tesislerinin ve sergilerin restorasyonu için yaklaşık 230.000 ruble harcanmıştır. Yangından sonra müzenin restorasyonu Kasım 1939'a kadar devam etmiş ve nihayet 7 Kasım'da açılmıştır. 1939 yılı ile karşılaştırıldığında müzeyi ziyaret edenlerin sayısı 1940 yılında önemli ölçüde artmıştır. Müzenin bilim adamları, yaklaşık 9000 kişiyi kapsayan 88 konferans vermiş ve Cumhuriyet Din Karşıtı Müzesi ile Merkez Bölge Müzesi arasında bağlantı kurulmuştur. 1940'ın başlarında müze ile MTB Cumhuriyet Konseyi çalışmalarında yeterli ilişki gelişmemişken 1940'ın son çeyreğinde müze çalışanları MTB Cumhuriyet Konseyi'nin çalışmalarında aktif rol almaya başlamıştır. MTB çalışanları müze toplantılarına katılmışlar ve din karşıtı propaganda faaliyetlerinde yolunda iletişim hâlinde olmuşlardır (KCMDA, 2051/1/32/2, 12-14).

Müze 1938'de "Hristiyanlık", "Din Tarihi", "Proleter Ateizm ve İslam", "Doğa Tarihi ve Sosyalist Yapı" şeklinde dört bölüme ayrılmış; Mart 1938'den itibaren de her bölüm kendi sergi planı, düzenleri, resimleri, suluboyaları ve diğer görsel araçlarına sahip şekilde organize olmuştur. Müzede bulunan 1102 sergiden, yangından sonra 855'i kalmış ve 1938'de müzenin tüm sergilerine iki dilde açıklayıcı metinler yazılmıştır. 1938'de, müzeye 115 toplu gezi düzenlenmiş ve bu gezilerde müzeyi 3450 kişiyi ziyaret etmiştir. Ayrıca, 1 Ocak - 1 Aralık 1938 tarihleri arasında müzeye 10197'si öğrenci olmak üzere 19934 kişi gelmiştir. Toplu geziler sırasında tıp enstitüsü profesörleri tarafından nitelikli konferanslar düzenlenmiş ve Kazak SSC Yüksek Konseyi'ne yapılan seçimler sırasında dört müze personeli propagandacı ve öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Kazak SSC Yüksek Konseyi'ne yapılan seçim sırasında müze çalışanları din karşıtı konularda 204 ders okumuş; 1939 yılında il ve ilçelerdeki tüm müzelerde din karşıtı bölümler açılmasını önermiştir (KCMDA, 2051/1/10/1-2).

1939 yılında Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi binasında Din Karşıtı Müzesinin şubesini açma planı yapılmıştır. Bu projeye göre 1939'da Türkistan'da Din Karşıtı Müze'nin düzenlenmesi için planlanan personel sayısı 6 idi. Sovyetler tarafından Türkistan kentinin, Orta Asya'daki her türlü dini gericilik yatağı olduğu varsayıldığı göz önüne alındığında, eski Hoca Ahmet Yesevi'nin oturduğu yer olarak Türkistan kentinde bir Din Karşıtı Müze düzenlenmenin gerekli olduğu söylenmiştir (KCMDA, 2051/1/1/5-7).

1940 yılında Din Karşıtı Müze, Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve müzenin, amacına uygun olmadığı söylenmiştir. Kazak SSC Halk Eğitim Komiserliği'nin Dini Karşıtı Müzeyi inceleme komisyonu, sonuç olarak, müze müdürü Joldasbekov ve bilimsel sekreter Osnetsky'nin beceriksiz liderliği yüzünden müze çalışmalarının yıkılma durumunda olduğunu belirtmiştir. Müzenin bilim adamlarının iyi seçilmediği ve amacına uygun olmadığı eklenmiştir. Müze sergilerinin herhangi bir kronolojik sıra olmadan asılı olduğu belirtilmiştir. Din Karşıtı Müzesi, Kazakistan illerindeki Bölge müzelerinin din karşıtı bölümlerinin çalışmalarında herhangi bir yardım sağlamamıştır. Örneğin, Oral şehrindeki Bölge müzesinin din karşıtı bölümü 1940 yılına kadar açılmamıştır (KCCA, 708/4-1/860/6-7).

1941 yılının ilk yarısında Cumhuriyet Din Karşıtı Müzesi 31 ders vermiş ve yılsonuna kadar 50 ders daha verilmesi planlanmıştır. Müze öğretim elemanlarının bileşimi ve düzenlenecek derslerin konuları parti tarafından onaylanmış, müzenin geçici başkanı Smagulov ücretli dersler ve bilimsel sunumlar yapmak için partiden izin istemiştir (KCCA, 708/5-1/617/38).

Sovyet-Alman Savaşı ile ilgili olarak Cumhuriyet Din Karşıtı Müzesi çalışmalarında yeniden yapılandırma planını yapmışlar fakat savaş durumuna müze derslerinin konuları da değişmiştir. Örneğin, müze başkanı Halikulov'un ders planında "1242'deki Alman Köpek Şövalyelerin Yenilgisi", "1756-1763 yılındaki Yedi Yıllık Savaş", "1709 yılındaki İsveçlilerin Yenilgisi", "1812 yılındaki Vatan Savaşı", "Alman Müdahalecilerinin 1918'deki Yenilgisi", "Faşizm - İnsanlığın Şiddetli Bir Düşmanıdır", "Sovyet Halkının Yurtsever Savaşı" gibi konular yer almıştır. Butler bu konudaki görüşlerini; "Şimdi tüm din karşıtı varlıklarımızı kullanarak ve kitlesel propaganda çalışmalarını geliştirerek faşist ülkelerinde inanan işçilerin vicdan özgürlüğüne yapılan zulüm hakkında bilgi vermeliyiz" şeklinde özetlemiştir (KCMDA, 2051/1/48/23-27).

Savaşın zor şartlarında nüfusun dine dönüşü artmış ve Stalin'in tavsiyesi üzerine E. Yaroslavsky, Rus Ortodoks kilisesinin ve SSCB'nin diğer dini örgütlerinin yurtsever konumlarına büyük önem vermek zorunda kalmıştır. E. Yaroslavsky'nin Aralık 1943'teki ölümünden sonra onun din karşıtı faaliyetlerinden, sayısız ve kapsamlı anma yazılarından bile söz edilmemiştir. Onun yarattığı Merkez Din Karşıtı Müzesi kendi tesislerinden mahrum bırakılmış ve SSCB Bilimler Akademisi Felsefe

Enstitüsü'nün din karşıtı bölümü ortadan kaldırılmıştır. Savaş sona erdikten sonra, Ekim 1946'da MTB'yi canlandırmak için bir girişimde bulunulmuş ancak bu girişim başarısız olmuştur. Son olarak, Şubat 1947'de Komünist Parti MTB'nin faaliyetlerini sonlandırmaya karar vermiş, maddi kaynakları ve ateist propaganda yürütme işlevi Sovyetler Birliği Siyasi ve Bilimsel Bilginin Yaygınlaştırılması Topluluğuna (ardından "Eğitim" Toplumu) transfer edilmiştir.

Genel olarak MTB tarihine bakacak olursak onun üye sayısına dair yaklaşık bir tahminde bulunmak zordur. Aslında faaliyetlerinde yer almayan birçok insan, MTB üye sayısına dâhil edilmiştir. Parti üyesi olmayanları MTB saflarına çekmede büyük başarılar sağlanamamıştır. Sürekli baskı ile MTB'nin kadro sorunları ağırlaşmış, personel devri MTB yetkililerini yasal kapasiteden de mahrum etmiştir. İdari işler de dâhil olmak üzere nitelikli personel konusundaki eksiklik, Tanrısızlar Birliği'ni faaliyetlerinde eski rahipleri ve bilimsel elit temsilcilerini kullanmaya zorlamıştır. Din karşıtı propagandacılar bile bazen kiliseye yenildiklerini itiraf etmişlerdir. Ateistlerin din aleyhtarı propagandası, şiddet kullanımı da dâhil olmak üzere sıklıkla karşı tepki uyandırmış; MTB liderleri bile dini örgütlere karşı kaba idari önlemler kullanılmasına defalarca karşı çıkmışlardır (Pokrovskaya, 2007: 25-32).

7. Sonuç

Ekim İhtilalinden sonra Sovyetler, Müslüman halkların desteğini almak için onlara ılımlı davranmış ve bu siyaset yaklaşık on yıl devam etmiştir. Hatta bu ilk on yılda İslamın genel durumu Rus Ortodoks Kilisesi'nde daha iyi olmuştur. 1920'li yılların ortasında ise Sovyetler Birliği; dini, devlet hayatından çıkartmak için faaliyete girişmiş ve bir teşkilat kurmuştur. İlk zamanlar Tanrısızlar Birliği, daha sonra ise Militan Tanrısızlar Birliği olarak adlandırılan bu teşkilat, partinin desteğiyle din karşıtı bir propaganda yürütmüştür. Dini hedef alan teşkilat, bu hedef doğrultusunda basın-yayın faaliyetlerine girişmiştir. Kurulduktan sonraki beş yılını Tanrısızlar Birliği'nin gelişme dönemi olarak adlandırabilir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin din karşıtı politikası sadece propaganda ile sınırlı olmuş, Rusya Müslümanlarının dini idaresi işine devam etmiştir.

1930'lu yılların başından itibaren Sovyetler, inananlara karşı fiili saldırıya geçmiştir. Bu dönemde Müslümanlar, dini idaresinin işi uygulamada durdurulmuş, kitlesel olarak camiler kapatılmış, din adamlarına karşı baskı başlamıştır. Yasa dışı olarak kapatılan cami ve ibadethanelerin binaları, Sovyetlerin kültürel ve sosyal amaçları için kullanılmıştır. Dine karşı bu şiddetli siyaset, Sovyetler Birliği'nde İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. 1930'lu yılların başından itibaren Militan Tanrısızlar Birliği'nin faaliyetleri artırılmıştır. Devlet ve parti tarafından desteklenen teşkilat her yerde, her kuruluşta din karşıtı propaganda yapmıştır. Din ile mücadelede tecrübe sahibi olmaya başlayan devlet ve parti metotlarını da geliştirmiştir. Bu işe bütün devlet kuruluşları ve yerel makamlar da katılmıştır. Tanrısızlar Birliği'nin sayısı gittikçe artmış, hücreleri çoğalmıştır. Bununla birlikte Tanrısızlar Birliği organizasyonu

her zaman iktidar ve parti tarafından eleştirilmiştir. Kazakistan'da Militan Tanrısızlar Birliği'nin organizasyon bürosu sürekli değiştirilmiş ve yeni gelen teşkilat başkanları, kendilerinden öncekilerin yaptıklarını sürekli yok saymış ve kötülemiştir. Teşkilatın Kazakistan'daki bazı kadroları da başkanları da siyasi baskıdan kurtulamamış ve bu tarz tutum ve gelişmeler, teşkilat çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Kazakistan'da Militan Tanrısızlar Birliği ile aynı zamanda Cumhuriyet Din Karşısı Müzesi de faaliyette bulunmuştur. İllerde de bu müzenin, din karşıtı bölümleri de kurulmuştur.

Sovyetler Birliği tarihinde dine karşı en şiddetli saldırı 1930-1940 yıllar arasında yaşanmıştır. Hatta bu yolda bütün devlet kuruluşları birleştirilmiştir. Her ne kadar Sovyet Anayasası vatandaşlara inanç özgürlüğünü verse de uygulama hiç de öyle olmamıştır. Bütün dinler gibi ve inananlar gibi, İslâmiyet ve Müslüman din adamları büyük zarara uğramıştır. 1941'de Sovyet-Alman Savaşı başladıktan sonra durum değişmiştir. Sovyetler; savaş durumunda bütün dini kuruluşların ve inananların desteğini almak için, dine karşı tekrar ılımlı davranmak zorunda kalmıştır. Böylece Militan Tanrısızlar Birliği'nin faaliyetleri ve din karşıtı süreli yayınlar sona ermiştir.

Kaynakça

Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi (KCMDA)

Fon 789 - Kazak SSC Merkez Yürütme Komitesi altındaki Din İşleri Daimi Komisyonu, (1924-1936).

Fon 1648 - Kazakistan Militan Tanrısızlar Birliği Cumhuriyet Konseyi, (1937-1943).

Fon 2051 - Kazakistan Din Karşısı Müzesi, (1936-1940).

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (KCCA)

Fon 141 - Sovyetler Birliği Komünist Partisi Kazak Bölgesel Komitesi, (1925-1937).

Fon 708 - Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, (1937-1991).

Arapov, Dmitry. (2010). *İslam i Sovetskoe Gosudrastvo (1917-1936), Sbornik Dokumentov, Vypusk 2 (Yayınlanmış Arşiv Belgeleri)*. Moskova: Marjani Yayınevi.

Benhür, Çağatay. (2014). "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)", *History Studies Dergisi*, 5.

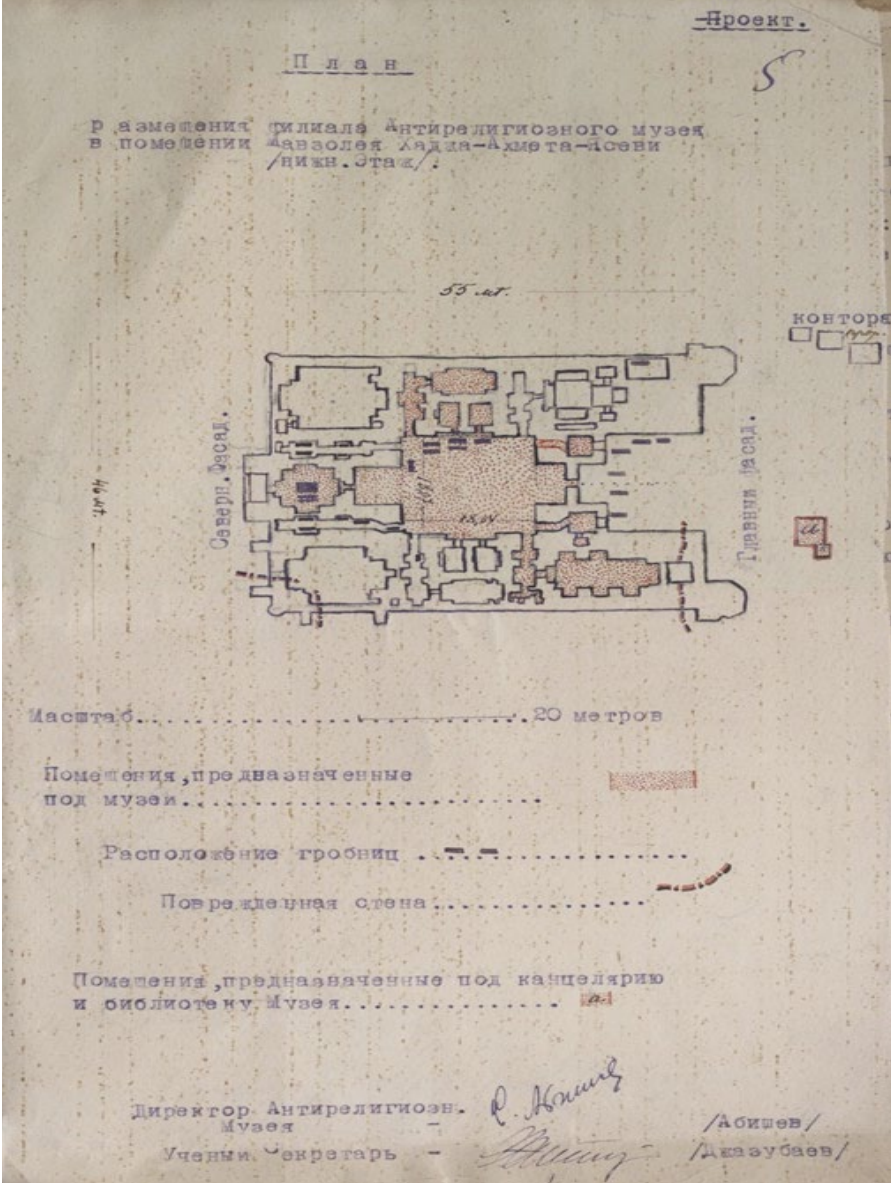
----- (2018). "Rusya'da Kasım 1917 Devrimi'nin İkdam Gazetesine Yansımaları", *1923 Historia Dergisi*, 4.

Bryan, Fanny E. (1986). "Anti-Islamic Propaganda: Bezbozhnik, 1925-1935", *Central Asian Survey Dergisi*, 1.

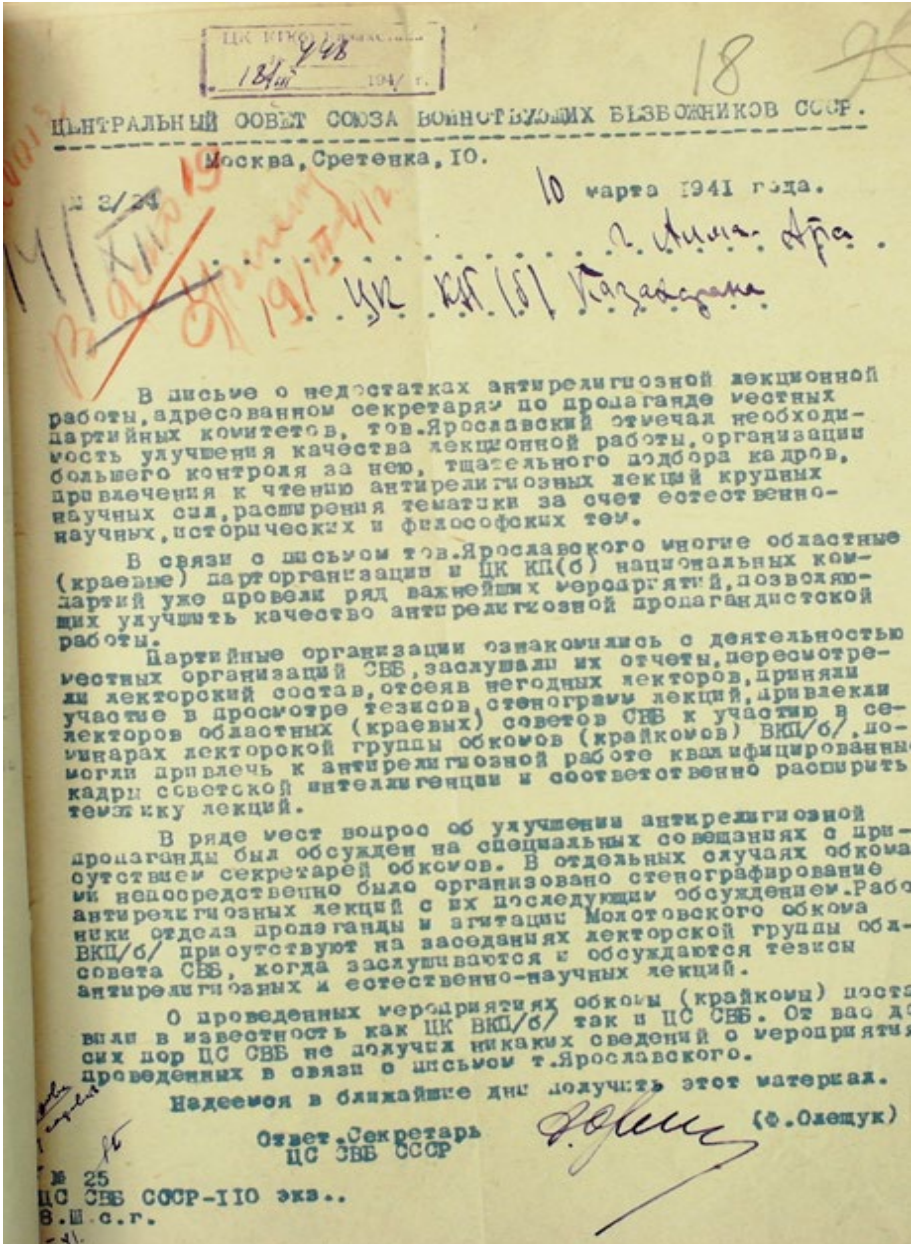
----- (1992). "State Efforts to Undermine Religious Allegiances: Themes and Arguments of Anti-Islamic Propaganda During the Soviet Period". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universty of Illinois, Urbana.

- Erşahin, Seyfettin. (2007). *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- (1937). *Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası*. Almatı.
- (1940). *Materiali v Pomoş Dokladçikam (K 15 Letiu Soyuzu Voinstvuiuşih Bezbojnikov*. Voroşilovsk: Ordjonikidzevskaya Pravda Yayınevi.
- Monteil, Vincent. (1992). *Sovyet Müslümanları*. Çev. Mete Çamdereli. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Muhtarova, G. (2006). “İslam v Sovetskom Kazahstane: Problemi İzüçenya İstoçnikom”, *El Farabi adındaki Kazak Milli Üniversitesi'nin Vestnik Dergisi*, No:2.
- Pokrovskaya, Svetlana. (2007). “Soyuz Voinstvuiuşih Bezbojnikov SSSR: Organizatsia i Deyetelnost (1925-1947)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi Özeti (Rusça: Avtoreferat), Moskova Devlet İl Üniversitesi (Moskovskiy Gosudarstvennyy Oblastnoy Universitet), Moskova.
- (1990). *Preodolevaya Religioznoe Vlianie İslama, Sbornik Dokumentov i Materialov*. Almatı: Kazahstan Yayınevi.
- Sadıkova, Aygul. (2015). “Kenes Ökimetinin Din Salasındaki Sayasatı (1918-1953 jj.)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Al-Farabi adındaki Kazak Milli Üniversitesi, Almatı.
- Satbay, Dastan ve Gulbanu Bilalova. (2017). “Kenes Biligi Kezindeki Dini Sayasat”, *Kazak Tarihi Dergisi*, 2.
- (1963). *Sovyet Rusya'da Bugünkü İslamiyet*. München: Biblos Matbaası.
- Sultangalieva, (1998). A. *İslam v Kazahstane: İstoria, Etničnost i obşestvo*. Almatı: Kazahskiy İnstıtut Strateğičeskih İssledovaniy Yayınevi.
- Sultan-Galiyev, Mirsaid. (1998). *İzbrannyye Trudy*. Derleyenler: İ. G. Gizzatullin, D. R. Şarafutdinov. Kazan: Gasır Yayınları.
- Suleymanov, Rais. (2015). “Deyetelnost Soyuzu Voinstvuiuşih Bezbojnikov v Tatarskoy ASSR v 1920-e godı”, *Musulmansky Mir Dergisi*, 2.
- Tasmağambetov, Aset. (1998). “Politika Sovetskoy Vlasti v Kazahstane v Otnoşenii İslama v 1917-1940 gg.”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Batı Kazakistan Beşeri Bilimler Üniversitesi, Oral.
- (1940). *V Pomoş Propagandistu i Agitatoru-Antireligiozniku (15 let SVB)*. Sıktıvkar: NKMP Komi ÖSSC Yayınevi.

EKLER

Fotoğraf 1: 1939 yılında Kazakistan Din Karşıtı Müzesi'nin Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi binasında Din Karşıtı Müzesinin şubesini açma planı. **Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, 2051-fon, 1-liste, 1-dosya, s. 5.**

Fotoğraf 2: 1941 yılında Militan Tanrısızlar Birliği'nin Başkanı E. Yaroslavsky'nin mektubuyla bağlantılı olarak, pek çok bölgesel parti örgütleri ve Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, din karşıtı propaganda çalışmalarının kalitesini arttırmak için çok sayıda önemli etkinlik gerçekleştirdiği hakkındaki belge. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 708-fon, 5/1-liste, 617-dosya, s. 18.

